

Жіночий емірат?. Політичні мусульманського світу

КУПИТИ

Якщо запитати в когось ім'я відомої політикині, найімовірніше, у відповідь почуємо ім'я європейське чи американське. І це вкотре підтвердить, як мало ми знаємо про жінок у політиці з інших частин світу.

Книжка «Жіночий емірат? Політикині мусульманського світу» - це історії відомих політичних і державних діячок Об'єднаних Арабських Еміратів, Бахрейну, Кувейту, Катару, Оману, Туреччини й інших мусульманських держав, які вперше зібрані та перекладені українською мовою. Ці жінки не просто стали першими парламентарками, прем'єрками, міністерками, спікерками парламенту у своїх країнах, а пройшли тернистий шлях, стали впливовими та відомими як у себе на батьківщині, так і за її межами.

Книжка допоможе зрозуміти мусульманський світ і природу прав жінок в ісламі, суперечливість і поєднання фемінізму й ісламу, різницю у поглядах на ісламський фемінізм на умовних «Заході» та «Сході». Авторка досліджує громадські рухи та організації, публічні кампанії й протести в мусульманських державах, які вплинули на здобуття жінками політичних прав і призвели до істотних зрушень на Близькому Сході та за його межами.

«ЖІНОЧИЙ ЕМІРАТ»?

Політикині мусульманського світу

Наталія Малиновська

Наталія Малиновська

«ЖІНОЧИЙ ЕМІРАТ»?

Політичині

мусульманського світу

САФРАН

Київ
2023

УДК 327:323.4(5/6)
М19

Наталія Малиновська.

М19 «Жіночий емірат»? Політикіні мусульманського світу/
Н. Малиновська. — К.: Сафран, 2023. — 224 с., 8 іл.
ISBN 978-617-8209-01-8 (Електронне видання)

Якщо запитати в когось ім'я відомої політикіні, найімовірніше, у відповідь почуємо ім'я європейське чи американське. І це вкотре підтвердить, як мало ми знаємо про жінок у політиці з інших частин світу.

Книжка «“Жіночий емірат”? Політикіні мусульманського світу» — це історії відомих політичних і державних діячок Об'єднаних Арабських Еміратів, Бахреїну, Кувейту, Катару, Оману, Туреччини й інших мусульманських держав, які вперше зібрані та перекладені українською мовою. Ці жінки не просто стали першими парламентарками, прем'єрками, міністерками, спікерками парламенту у своїх країнах, а пройшли тернистий шлях, стали впливовими і відомими в себе на батьківщині й за кордоном.

Книжка допоможе зрозуміти мусульманський світ і природу прав жінок в ісламі, суперечливість та поєднання фемінізму й ісламу, різницю у поглядах на ісламський фемінізм на умовних «Заході» та «Сході». Авторка досліджує громадські рухи та організації, публічні кампанії й протести в мусульманських державах, які вплинули на здобуття жінками політичних прав і призвели до істотних зрушень на Близькому Сході та за його межами.

УДК 327:323.4(5/6)

Усі права застережено. Жодну частину цього видання не можна відтворювати, зберігати або передавати в будь-якій формі та будь-якими засобами (електронними, механічними, фотокопіювальними чи іншими) без попереднього письмового дозволу власників авторських прав.

© Наталія Малиновська, текст, 2021

© Тетяна Ваврик, обкладинка, 2021

© ТОВ «Сафран-ЛТД», 2021

ISBN 978-617-8209-01-8

Зміст

<i>Передмова</i>	7
Що таке «мусульманський світ»?	9
1. Права жінок в ісламі	13
2. Ісламський фемінізм: між Заходом і Сходом	19
3. Природа фемінізму та феміністичних рухів в ісламі	25
4. Від жіночих до ґендерних студій в ісламізованих державах ...	34
5. Громадсько-політичний активізм жінок у мусульманських країнах	
Ісламські жіночі рухи, організації та об'єднання	49
<i>Перший мусульманський союз у Лівані</i>	49
<i>Перші протести палестинських жінок</i>	52
<i>Урядова боротьба з жіночим журналом в Ірані</i>	53
<i>Саудівські пісні про права жінок</i>	55
<i>«Демократичні» обмеження Бахрейну</i>	56
<i>#MeToo по-арабськи</i>	57
Публічні кампанії та протести жінок у Саудівській Аравії	60
<i>#Women2Drive: кампанія за право кермувати</i>	61
<i>«Balady»: право на владу</i>	63
<i>#WhiteRibbon: проти жорстокого поводження</i>	65

6. Політична участь і виборче життя жінок мусульманського світу

Здобуття виборчого права жінками в мусульманських країнах . . .	69
<i>Оман</i>	69
<i>Бахрейн</i>	70
<i>Іран</i>	71
<i>Ірак</i>	71
<i>Кувейт</i>	72
<i>Ємен</i>	74
<i>Палестина</i>	75
<i>Катар</i>	76
<i>Об'єднані Арабські Емірати</i>	77
<i>Саудівська Аравія</i>	78
Гендерні квоти в законодавчих органах арабських країн	81
Динаміка участі жінок у політиці в сучасних мусульманських країнах	91
<i>Оман</i>	91
<i>Бахрейн</i>	95
<i>Ірак</i>	96
<i>Кувейт</i>	99
<i>Іран</i>	101
<i>Об'єднані Арабські Емірати</i>	104
<i>Саудівська Аравія</i>	105
<i>Ємен</i>	105
<i>Палестина</i>	107
<i>Катар</i>	109
Насильство щодо жінок у політиці	112

7. Феміністичні нариси з історій Криму, Туреччини та Азербайджану

Політичні традиції кримських татарок від 1917 до сучасності . . .	117
Політичні права жінок Туреччини	131
Виборче право жінок Азербайджану від 1907 року	139

8. Історії жінок-політикинь у мусульманських країнах

Амаль аль-Кубайши. Перша депутатка в історії Об'єднаних Арабських Еміратів	146
Латіфа аль-Гауд. Перша парламентарка Бахреїну	149
Маасума аль-Мубарак. Від феміністичного руху в США до міністерського крісла в Кувейті	152
Шейха Моза аль-Міснед. Перша леді арабського світу	155
Мераль Акшенер. «Асена» у боротьбі за президентство Туреччини	159
Тансу Чіллер. «Стамбульська троянда» з гострими колючками	161
Шейха Лубна. Найвідоміша жінка Еміратів у чоловічому аравійському світі	165
Асеель аль-Аваді. Від боротьби за кувейтський парламент до його бойкотування	168
Лоуджайн аль-Хазлуль. Ціна власної свободи за право пересуватися	170
Манал аль-Шаріф. Саудівська жінка, яка кинула виклик королівству чоловіків	174
Охуд аль-Румі. Від емірської до світової політики	177
Рахіла аль-Ріямі. Перша парламентарка в консервативному Омані	180
Фавзія Зайнал. Від залякувань до спікерства Бахреїну	182
Що буде далі, або Чому гендерна політика потрібна мусульманським державам?	185
<i>Рекомендовані джерела</i>	188
<i>Ілюстрації</i>	I–VIII
<i>Примітки</i>	193

Передмова

Уперше ідея написання цієї книжки виникла два роки тому.

Я працювала над колонкою «Політикині в мусульманських країнах» (2018) у рамках стажування на сайті «Гендер в деталях». Підбираючи історії жінок для колонки, мене подивувало, що чимало жінок, які вперше у своїх державах очолили міністерства, уперше балотувалися до парламенту та ставали депутатками, залишалися майже невідомими українській аудиторії і про них було вкрай мало або взагалі відсутня інформація українською мовою. Мені хотілося розповісти про їхні історії, труднощі, з якими вони стикалися, та про їхній суспільний і політичний внесок. Перелік героїнь поповнювався новими іменами, що більше біографій, інтерв'ю, виступів політикинь я читала. З кожною новою біографією ставало все зрозуміліше, що одних історій недостатньо, адже здебільшого це будуть історії успіху. Вони можуть викривити розуміння політичної ситуації та викликів, із якими зіштовхуються жінки.

Окрім якісного українського контенту, ми потребуємо наукової дискусії про іслам, жінок та їхні політичні права в мусульманських державах, про участь жінок у громадсько-політичній сфері, про їхні виборчі права. Ці держави мають історії незвичних акцій протесту та публічних кампаній, як-от «Balady» чи #Women2Drive, платформ для підтримки жінок, як-от «Список Мудхаві».

Мета книжки — відповісти на питання, чим відмінний мусульманський світ. Чи є відмінності у виборчих правах у мусульманських країнах? Чи є правомірним убачати в складнощах, піднімаючись кар'єрною політичною драбиною, релігійні обмеження чи суспільні настрої, а чи це просто небажання віддавати владу жінкам? Чи справедливо відмежовувати мусульманські країни від решти світу і, відсторонюючись, приписувати все релігії, та чи справді релігія створює стільки обмежень і заборон? Де ця межа? Коли й ким вона була створена і, найголовніше, для чого?

Багатогранність цієї теми не обмежується релігійною, культурною, правовою, політичною, ґендерною, етнічною чи національною площинами. Важливо розуміти, що й громадсько-політичну участь жінок не можна розглядати окремо, вона є віддзеркаленням усього суспільства, законів, традицій і правил. Узагальнюючи все під парасолею «мусульманський світ», ми можемо знецінити чи не надати достатньої ваги національним особливостям кожної держави.

Цю книжку можна поділити на три частини — науково-концептуальну, громадсько-політичну та біографічну.

Перша частина охоплює розділи про права жінок в ісламі, природу ісламського фемінізму і фемінізму в ісламі, феміністичне прочитання Корану і його трактування, про те, як фемінізм у науці та фемінізм як спосіб життя вплинув на жіночі й ґендерні студії в різних державах арабського регіону. *У другій частині* зібрані приклади громадських об'єднань і рухів, публічних кампаній, які впливали на виборювання політичних прав жінок, подано огляд мусульманських держав, у яких жінки вперше отримували виборчі права, та викликів або актів насильства, з якими вони стикалися. *У третій частині* вміщено біографії впливових і відомих політикинь Близького Сходу. Деякі з них уперше публікуємо українською мовою.

Це дослідження буде корисне для тих, хто цікавиться правами жінок, фемінізмом, громадськими рухами та громадянським суспільством, внутрішньою політикою держав Близького Сходу, та для широкого кола читачів.

Книжка допоможе зрозуміти історію та сучасне становище політичних прав жінок Близького Сходу. Перефразовуючи слова генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй Антоніу Ґутерреша «Жінки! Влада не дається, влада береться!», завершу словами про те, що справжні політичні права не дають, їх виборюють.

Висловлюю щиру подяку Міжнародному Інституту Ісламської Думки (ІІТ) зі США за підтримку цього дослідження.

Що таке «мусульманський світ»?

Доволі часто під «ісламським світом» чи «мусульманським світом» мають на увазі певну сукупність загальних уявлень і стереотипів. Але так можна говорити про будь-який регіон, у якому споріднюються країни на основі географії, релігії, мови чи інших особливостей. Буде несправедливо ототожнювати всі мусульманські держави, применшуючи їхню самостійність, державництво та унікальність. Саме тому заголовок містить питання «Що таке “мусульманський світ”?», вказуючи цим на їхню суб’єктність і повагу до кордонів.

Присутність мусульман, як і статус ісламу, у країнах «ісламського світу» неоднорідні. Традиційно «ісламський світ» ототожнюють із країнами Аравійського півострова, Леванту, Кавказу, країн Азії. Проте, починаючи з середини 1970-х років, у науковому колі щодо країн із значною частиною мусульманського населення почали використовувати термін *Islamicate World*, що з англійської перекладають як «ісламізований світ». Це словосполучення використовує американський сходознавець, професор Чиказького університету Маршал Годжсон у своїй праці «Історія ісламу: ісламська цивілізація від народження до наших днів» (1974).

Годжсон деталізував відмінності між поняттями «ісламський» та «ісламізований». Ісламський світ¹ — це суспільство, у якому мусульмани та їхні віросповідання визнаються переважаючими та соціально домінуючими, у тому чи іншому сенсі, суспільство, у якому немусульмани завжди утворювали цілісну підпорядковану групу, як, до прикладу, євреї у християнському суспільстві.¹ До формування культури «ісламського світу» причетні не тільки мусульмани, але й представники інших релігій, які незмінно були присутні

¹ Іслам або ісламство (Islamdom). Для пояснення дослівного перекладу можна використати аналог Christendom — християнство в розумінні християнське суспільство, християнський світ.

в ісламському світі. Це поняття він і визначає терміном «ісламізований», тобто суспільство ісламського світу й ісламізовані культурні традиції. «Ісламізація» може стосуватися не тільки самого ісламу, але і соціального й культурного комплексу, який історично пов'язаний з мусульманами.² Термін «ісламізований» нерідко використовують у працях науковців, які спрямовані на пошук географічної та історичної ідентифікації для продовження наукової дискусії. Прикладом може слугувати «Заручник простору сучасного ісламізованого світу: фантом територіальності» (2013) чорногорського політолога Деяна Лукіча,³ «Довідник всесвітньої історії» (2012), що узагальнює роботу міжнародної групи істориків під редакцією американського історика Джона Нортропа.⁴

Зі зростанням ісламізації багатьох країн, збільшенням кількості мусульман у різних країнах унаслідок міграції, обміну культурами термін «ісламський світ» стає дискусійним. І хоча термін «ісламізований» не набув широкого вжитку, буде доречно послуговуватися ним у соціальному та культурному контексті, а терміном «ісламський» — у релігійному.

Щодо Годжсона, то він вважає недоцільним використання самого терміну «ісламський світ» (*The Islamic World*) за трьома причинами:

- у словосполученнях, у яких «ісламство» (*Islamdom*) може бути корисним елементом, сама фраза з використанням трьох слів (*The Islamic World*) може виявитися неоковирною;
- саме словосполучення використовує термін «ісламський» у надто широкому значенні;
- час усвідомити, що існує лише «один світ», навіть в історії. Якщо розглядати «ісламський світ», то це може трапитися лише в майбутньому.⁵

У такий спосіб Маршал Годжсон пояснює недоцільність використання терміну «ісламський світ» через акцентування на його інакшості чи відмінності від світу та історії світу.

Під впливом змін у міжнародній політиці в ХХ та ХХІ ст. узагальнене вживання усталених понять «Схід» та «ісламський світ» як позначення землі Дар аль-ісламу чи ісламських земель змінилося на конкретизацію Північна Африка, Середземномор'я, Близький Схід, Перська затока, Аравійський півострів. І це далеко не вичерпний перелік.

На сучасному етапі в англomовній політичній та дипломатичній літературі щодо цього регіону використовують різні акроніми, сформовані на основі євроцентричного вживання *Middle East*, чи *West Asia*. І хоча в публічній риториці та міжнародній політиці від євроцентризму намагаються відійти, все ж зберігається сприйняття регіону на основі країн Північної Африки та Близького Сходу. Найчастіше, залежно від групи країн, можна зустріти такі акроніми:

- MENA (Middle East and North Africa) — Близький Схід і Північна Африка;
- WANA (West Asia and North Africa) — Середня Азія та Північна Африка
- NAWA (North Africa and West Asia) — Північна Африка та Середня Азія;
- MENAP (Middle East, North Africa, Afghanistan and Pakistan) — Близький Схід, Північна Африка, Афганістан і Пакистан;
- MENAT (Middle East, North Africa and Turkey) — Близький Схід, Північна Африка й Туреччина.

Прикметно, що «ісламський світ» знаходиться на межі континентів Африки та Азії, а тому одна й та ж держава в різних джерелах може належати як до Середземномор'я, так і до Близького Сходу чи Північної Африки. Відповідно немає єдиного визначеного переліку країн регіону, а тому варто щоразу конкретизувати країни, на які звертаємо увагу.

Для дослідження визначена низка мусульманських держав — Бахрейн, Іран, Ірак, Кувейт, Оман, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сирія, Туреччина, Об'єднані Арабські Емірати, Ємен, Ліван,

Йорданія. Відповідно до внутрішнього законодавства в частині країн, як-от Бахрейн, Ємен, Ірак, Іран, Йорданія, Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Палестинська Автономія, Саудівська Аравія іслам визнаний державною релігією. Туреччина, Сирія, Ліван офіційно є світськими державами і декларують відокремлення держави від релігії, хоча мусульмани є домінуючою релігійною групою населення в кожній із цих держав. Загалом це дає підстави називати цю групу держав ісламськими чи мусульманськими в релігійному аспекті.

Окрім того, варто звернути увагу на ще одну групу держав — Азербайджан, Киргизстан, Таджикистан та Узбекистан — із великою часткою мусульманського населення, близькістю до регіону та світським характером.

Отже, ця праця зосереджуватиметься на аналізі державного ладу, релігійних традицій суспільства та політики гендерної рівності для дослідження політичної участі та політичних прав жінок у згаданих державах.

Права жінок в ісламі

Питання прав жінок одне з найобговорюваніших у дискусії про мусульманські держави. Це пов'язано з публічними виступами світових лідерів, які звертають увагу на порушення прав жінок, з окремими історіями жінок про обмеження чи порушення їхніх прав, про які пишуть у світових масмедіа. До прикладу, супровід жінок близьким родичем («опікуном») чоловічої статі в Саудівській Аравії чи історія 10-річної Алі Нужуд, яка подала на розлучення через зґвалтування та побиття своїм утричі старшим чоловіком у Ємені.

Однак, щоб говорити про права жінок в ісламі, варто розпочати з дискусії про рівність жінок і чоловіків в ісламі як релігії та в мусульманських державах відповідно до суспільного ладу, а отже, в історичному, релігійному та соціальному (або політичному) аспектах.

В історичній ретроспективі деякі вчені знаходять схожість у ставленні до гендеру серед усіх середземноморських культур, а інші наголошують на подібних гендерних і сімейних структурах, поглядах у великій частині культур, що простягалися від Середземномор'я до Східної Азії, натомість Північна Європа та Африка мають різні структури. Проте, як пише американська дослідниця жіночої історії Ніккі Р. Кедді в книжці «Проблеми вивчення жінок Близького Сходу» (2007), серед сучасних науковців поширилася тенденція підкреслити загальні риси цивілізацій та розставити набагато менше наголосів, ніж раніше, на роль ісламу у встановленні гендерних поглядів і практик. Однак існували особливості, пов'язані з взаємодією арабських племенних, торгівельних відносин

і близькосхідних імперських традицій, які зробили ісламський Близький Схід дещо відмінним у ґендерному ставленні та практиці як від європейського Середземномор'я, так і від суспільств далі на Схід, хоча він поширив деякі особливості на кожну з держав. Іслам часто не був переважаючою змінною, але еволюційні ісламські закони та вірування відображали і допомагали формувати ідеї та практики щодо жінок.⁶

В ісламі, згідно зі священною книгою мусульман Кораном, чоловіки й жінки рівні перед Богом за свої вчинки і поклоніння. Четверта сура Корану починається зі слів «Бійтеся Господа вашого, Який створив вас із однієї душі та створив із неї другу до пари, а з них ще й інших чоловіків та жінок і розселив їх» (4:1),⁷ що дозволяє зробити припущення абсолютної рівності у творенні з однаковою згадкою про жінок і чоловіків. До слова, тут помітна відмінність із християнською традицією про перетворення ребра, взятого з Адама, на жінку. «І промовив Адам: Оце тепер вона кість від костей моїх, і тіло від тіла мого. Вона чоловіковою буде зватися, бо взята вона з чоловіка» (Перша книга Мойсеєва: Буття, глава 2).⁸ У Корані, попри згадку про Адама, Єву і заборонений плід, відсутні звинувачення жінки в падінні, як і відсутнє поняття первородного гріха. В ісламі Адам і Єва обоє шукають покаєння за непослух, їм обом було прощено (20:122). Тож страждання жінок під час вагітності й пологів не пов'язані з первородним гріхом, як, скажімо, у християнстві.

Доречно буде згадати інші аяти Корану, у яких однаковою мірою згадують про жінок та чоловіків і рівність між ними в духовному контексті:

- ♦ «І хто не робив би добрих справ, віруючий чоловік чи віруюча жінка, то увійдуть вони до раю» (4:124).
- ♦ «Воистину, для відданих [Аллагу] — чоловіків і жінок, для віруючих — чоловіків і жінок, для смиренних — чоловіків і жінок, для правдивих — чоловіків і жінок, для терплячих — чоловіків і жінок, для покірних — чоловіків і жінок, для тих, які тримають

піст — чоловіків і жінок, для тих, які закривають свою наготу — чоловіків і жінок, для тих, які часто згадують Аллага — чоловіків і жінок — усім Аллаг приготував прощення та велику винагороду» (33:35).⁹

Інша справа з розподілом обов'язків та місцем жінок і чоловіків у соціальній системі. В окремих сурах Корану регламентовано обов'язки жінок і чоловіків, їхня роль у сім'ї, родині, суспільстві. «Не бажайте того, шляхом чого Аллаг віддав перевагу одним із вас перед іншими. Чоловіку — частка з того, що отримав він, а жінці — частка з того, що отримала вона» (Коран 4:32). «Чоловіки піклуються про жінок, адже Аллаг віддав перевагу одним перед іншими, а також через те, що чоловіки витрачають своє майно» (Коран 4:34).¹⁰ Отже, проголошена рівність в одній, духовній сфері, не дає підстав стверджувати про наявність у мусульманському суспільстві рівності в соціальних відносинах. Що стосується виконання політичних ролей, треба зазначити, що в Корані немає згадки про заборону політичної участі жінок, але в одному з хадисів¹ прописані обов'язки чоловіка та жінки відповідно до «своєї» сфери: «Кожен із вас є пастирем і кожен із вас несе відповідальність за свою паству! Правитель є пастирем для своїх підданих. Чоловік є пастирем для своєї сім'ї. І жінка є пастирем у будинку свого чоловіка і несе відповідальність за свою паству і за його дітей. Отже, кожен із вас є пастирем і кожен із вас несе відповідальність за свою паству!». Як бачимо, жінка не несе відповідальність за інших, окрім свого чоловіка, а от чоловік, для прикладу, будучи імамом, несе відповідальність за власну молитву та за молитви всіх, хто стоїть за ним. Тобто поширені в мусульманському суспільстві підходи щодо політичної участі чоловіків і жінок суперечать Цілям сталого розвитку до 2030 року (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період

¹ Хадис — сукупність переказів про епізоди життя Пророка Мухаммада з його слів і його висловлювання, передані усно та письмово, які складають Сунну.

до 2030 року»¹¹ забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат.

Також зберігається усталеність поглядів щодо можливості обіймати керівні посади жінками. Згідно з ісламськими приписами, глава держави — це не просто номінальна фігура без реальних повноважень. Він веде людей у їхніх молитвах, особливо п'ятничних і святкових; він повсякчас приймає рішення щодо безпеки та благополуччя своїх людей. Ці обов'язки вважають несумісними з фізіологічними та психологічними особливостями жінок, через що й неможливе виконання ними подібних функцій. Хадис пророка тлумачиться у такий спосіб, що жінка не має права на посаду глави держави — «не досягне успіху народ, який довірив свою справу жінці» (із хадису імама аль-Бухарі 4425, 7099).¹² У подальших трактуваннях ці слова стосувалися загальної справи, яка є халіфатом.¹ Через те, що в Корані чи Сунні немає приписів, які б забороняли жінкам брати на себе керування іншими справами, вважається, що обмеження щодо керування державою не має нічого спільного з порушенням гідності жінки чи її прав. Цей хадис і подібні до нього висловлювання більше стосуються монархічної традиції мусульманських держав, але вони не забороняють жінкам обіймати найвищі посади в державі виборчим, тобто демократичним шляхом, окрім тих випадків, де про це зазначено в національному законодавстві.

За даними Глобального звіту щодо гендерного розвитку 2019 року за версією Світового економічного форуму мусульманські держави займають одні з останніх позицій. Із 153 держав Об'єднані Арабські Емірати посідають 120 місце, Кувейт — 122, Туреччина — 130, Бахрейн — 133, Катар — 135, Йорданія — 138, Оман — 144, Ліван — 145, Саудівська Аравія — 146, Іран — 148, Сирія — 150, Ірак — 152, Ємен — 153. Порівнюючи з даними Глобального звіту 2018 року, ОАЕ піднялися на одну позицію, а Кувейт — на чотири, решта мусульманських держав опустилися на від трьох до шести позицій.¹³

¹ Халіфат — мусульманська держава, правління якої відповідає Божим Законам.

Досить часто можна спостерігати, як немусульмани, не знайомі з ісламською традицією та релігією, вбачають загрозу правам жінок саме в тексті Корану. І хоча в частині держав іслам має статус державної релігії, провину обмеженості та порушення прав жінок слід покладати не на Коран, а на національну політику, законодавство та суспільні традиції розподілу соціальних ролей. Іслам має статус державної релігії у 23 країнах світу, зокрема в Алжирі, Афганістані, Бахреїні, Ємені, Іраку, Ірані, Йорданії, Катарі, Кувейті, ОАЕ, Омані, Саудівській Аравії. Але в кожній із цих держав є своя правова система і традиції. До прикладу, конституція Пакистану визнає ісламське право як основу джерела законодавства. Тут існують незалежні релігійні суди з юрисдикцією щодо окремих аспектів життя, наприклад, сфери сімейних відносин, а також можуть бути прийняті інші закони, що регулюють релігійні питання, на кшталт відповідальності за публічне богохульство. В Ірані та Саудівській Аравії ісламське право — єдина основа структури державного управління. Закон може бути виданий королем у Саудівській Аравії або законодавчим органом і радою в Ірані, але загалом це законодавство виходить з ісламських правових ідеалів і цінностей. Історично сформовано багато форм організації ісламської держави.¹⁴

Ісламський науковець, декан Кембриджського ісламського коледжу та директор Інституту аль-Салам Мухаммад Акрам Надві в дослідженні «Al-Muhaddithat: Жінки-вчені в ісламі» (2007) упорядкував і систематизував біографічний словник про жінок-дослідниць хадисів в ісламській історії. Надві наголошує, що працю не варто сприймати як «жіноче дослідження», оскільки для цього необхідні окремі знання та спеціалізація, і як таку, яку можна брати за основу для подальших досліджень.¹⁵ Жінки-науковці в ісламі руйнують уявлення, яке присутнє від Кабула до Мекки, що знання ісламу завжди було і є роботою чоловіків. Як пише Надві: «Я не знаю іншої релігійної традиції, у якій жінки були настільки центральними, настільки присутніми, настільки активними у своїй формаційній історії».¹⁶ Наводиться багато прикладів освіченості жінок, звернення

до них за фетвами і тафсирами. Жінки-викладачки навчали імамів і суддів, їх шанували за навчання, кмітливість і благочестя.

На тему прав жінок в ісламі та ісламському суспільстві написано чимало книжок. В останні роки окремо піднімається питання про фемінізм і його рухи в ісламі. Кількість матеріалу свідчить про актуальність і затребуваність цієї теми. Підсумовуючи, аналіз прав жінок у мусульманських країнах має декілька аспектів — релігійний, власне ісламський, і правовий, із позиції міжнародного права та національного законодавства демократичних країн. Ця відмінність полягає в пошуку балансу та порозуміння між двома вимірами. В одному вимірі, ісламському, намагаються зберегти організацію суспільно-політичного життя своїх держав відповідно до цінностей та приписів ісламського права. Другий вимір, світський, базується на загальноприйнятих нормах міжнародного права, на основі якого ратифіковані головні положення прав і свобод людини, зокрема Загальна ісламська декларація прав людини 1981 року, Каїрська декларація прав людини в ісламі 1990 року, національні законодавства демократичних країн.

Ісламський фемінізм: між Заходом і Сходом

Чи не найбільш дискусійним питанням навколо ісламського фемінізму є сумісність фемінізму та ісламу, доречність порівняння Західного фемінізму та Арабського фемінізму. Звідси й дискусії про правильність формулювання таких понять, як «ісламський фемінізм», «арабський фемінізм», «фемінізм в ісламі» тощо.

Зважаючи на те, що перші феміністські праці з'являються на світ у Західних державах, природньо, що й фемінізм асоціюється із Заходом. Одна з найбільш ранніх феміністських книжок була написана Мері Волстонкрафт «На захист прав жінок»¹⁷ у 1792 році. Майже через сто років, у 1869 році, Джон Стюарт Міл написав есей «Поневолення жінок».¹⁸ Ці праці розвивали феміністичну думку, що підвищувало усвідомленість тяжкого становища жінок при різних репресивних і гнітючих культурних та «законних» обмеженнях. Західний фемінізм і подальша феміністична боротьба пройшли шлях від теорії та дискурсу, спрямованих проти патріархального ладу, до демонстрацій за рівні права, зокрема протести за виборче право жінок. Популяризація в кіноіндустрії та медіа образу борчинь за права жінок, до прикладу, фільм «Ангели із залізними щелепами» (2004), «Суфражистка» (2015) підсилюють уявлення про фемінізм як західний рух і західне поняття. Це уявлення небезпечно тим, що розгляд фемінізму крізь призму Заходу нівелює феміністичні рухи в інших частинах світу як щось, що принесене ззовні й неприйнятне їм усередині. Суспільства кожної держави проживали у різних

умовах, тому перед ними постають різні виклики. Якщо європейські феміністки боролися за рівні політичні, економічні, трудові права, то арабські феміністки поставали проти патріархату вдома, що так само формувало національні особливості фемінізму кожної держави.

У західних країнах феміністичні рухи пов'язані не з релігією, а боротьбою із суспільним устроєм і традиціями, які утискали та обмежували жінок у рівних правах із чоловіками. Феміністичні рухи західних держав мали переважно секулярний характер і вплив релігії був дуже опосередкований. Натомість у мусульманських державах суспільний устрій і традиції життя жінок більшою мірою зумовлені релігією. Унаслідок цього мусульманський фемінізм часто звертається до релігії, яка є невід'ємною частиною мусульманських суспільств.

Сам термін «секулярний» (світський) застосовувався щодо нації або націоналізму та означав обрамлення ідеї спільної території, що становить перехід від нації у розумінні релігійної спільноти до світської нації, яка одночасно включала всі релігії. Світський також означав певне відокремлення або роз'єднання між державними та релігійними установами. Дослідниця ісламського фемінізму Марго Бадран у статті «Між світським та ісламським фемінізмом: роздуми на Близькому Сході та за його межами» (2005) звертається до історичності термінів «світські» та «релігійні», пояснюючи це тим, що з часом їхнє значення змінюється. Сам термін «секуляризм» уперше з'явився у вжитку в частинах мусульманського світу в ХІХ ст. Новим арабським карбуванням світськості було *almaniyuwa*, що походить від *alma* (слово). Ісламський фемінізм виникає одночасно в різних частинах Близького Сходу (серед найбільш ранніх місць — Іран та Єгипет), в інших регіонах, зокрема в Малайзії, Південній Африці, так само як і на Заході. Бадран заперечує підхід професорки релігієзнавства, що спеціалізується на ісламі з Університету Мальме Енн Софі Роальд,¹⁹ попри визнання її значного внеску в дослідженні ісламу в Скандинавських державах, про народження

фемінізму на Заході. Бадран переконана, що багаторічні заяви були спрямовані на дискредитацію близькосхідного фемінізму та фемінізму серед мусульман загалом, делегітимізуючи їх як клонів «західного фемінізму».²⁰

На Близькому Сході освіта і право, за винятком сімейного права, були вилучені з юрисдикції релігійних органів влади і внесені до юрисдикції світської держави (але це не стосується країн Аравійського півострова). Однак іслам жив як джерело закону і був закріплений у світських конституціях як «державна релігія». Виключенням стала Туреччина, яка в 1923 році прийняла Декларацію Турецької Республіки, на основі якої жорстко розділила державу та релігію, затвердила секуляризм як офіційну державну ідеологію. Цікаво, що турецьке слово *lailik*, яке означає «секулярний», доволі співзвучне з французьким означенням секуляризму — *laïcité*. Загалом, на Близькому Сході термін «світський» став асоціюватися з сучасністю, а часто й із Заходом, натомість прихильники світськості сприймали поняття «релігійний» як «традиційне» та «відстале», що зрештою шкодить обом.²¹

У 1970-ті роки використання терміну «політичний іслам» його прихильниками для позначення неісламського, антиісламського набуло нового значення. Це був період, коли світський фемінізм став протистояти ісламістам та їхньому регресивному патріархальному визначенню «релігійний».²² В одному з інтерв'ю про фемінізм Бадран пояснює складнощі в розумінні фемінізму Сходом і Заходом, що сформовані відмінностями в уявленні один про одного, стереотипами та ціннісними засадами: «Тривалий час “іслам і фемінізм” вважалися оксимороном як у мусульманському світі, так і на Заході, хоча і з досить різних причин. У мусульманському світі фемінізм часто вважали західним, неактуальним та інвазивним, або просто зайвим, оскільки іслам визнаний таким, що надає жінкам усі їхні права. На Заході вважають, що фемінізм є поза лоном ісламу, який, як вважають, надмірно і невинувато патріархальний».²³

У 1980-х роках на тлі «Чорного» фемінізму¹ поживаються наукові дискусії про відмінність західного фемінізму від незахідного. Професорка жіночих і гендерних студій, znana дослідженням постколоніального фемінізму Чандра Талпаде Моганті у статті «Під західним поглядом: феміністичні дослідження та колоніальний дискурс» (1984), аналізуючи праці соціологинь, журналісток, письменниць у галузі феміністичних досліджень, пропонує поглянути на п'ять конкретних способів використання «жінок» як категорії аналізу в західному феміністському дискурсі про жінок у країнах «третього світу». У цих текстах жінки визначені як жертви чоловічого насильства (Френ Госкен);²⁴ жертви колоніального процесу (Марія Роза Кутруфеллі);²⁵ жертви арабської сімейної системи (Джув'єтта Мінс);²⁶ жертви процесу економічного розвитку (Трева Б. Лінсді та представництво ліберальної концепції «Жінки в розвитку»);²⁷ нарешті, жертви ісламського кодексу (Патрісія Джеффрі).²⁸ Цей спосіб визначення жінок, насамперед із точки зору їхнього об'єктного статусу, є тим, що характеризує цю особливу форму використання «жінки» як категорії аналізу. У контексті того, як західні жінки пишуть чи вивчають жінок у країнах «третього світу», таку об'єктивізацію (хоч і доброзичливо мотивовану)

¹ «Чорний» фемінізм — це філософія, яка ґрунтується на ідеї про те, що фемінізм, який ігнорує расизм, безглуздий. Незважаючи на те, що фемінізм загалом намагається говорити від імені всіх жінок, його часто звинувачують у тому, що він є рухом білих жінок середнього класу. Із точки зору чорних жінок, білі феміністки борються проти сексизму, але не протидіють расизму та класовим протиріччям. Чорні феміністки існують стільки ж, скільки й білі. В Америці Визвольний рух жінок народився з Руху за цивільні права і Руху за звільнення чорношкірих. Але існують так звані кольорові жінки, які, не будучи афро-американками, відчують, що відрізняються від білих феміністок. Тому іноді використовують інший термін — вуменізм (Womanism), інші ж пропонують перевизначити термін фемінізм так, щоб він включав жінок усіх рас і класів. У центрі вуменізму знаходиться саме темношкіра жінка. Адже, на думку теоретиків вуменізму, досягнення свободи чорних жінок означатиме звільнення всіх жінок світу, оскільки свобода чорних жінок потребує руйнування всіх систем гноблення. (Словник гендерних термінів. 2016. Укладач З. В. Шевченко. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. 336 с.)

потрібно одночасно визнавати та кидати їй виклик.²⁹ Продовжуючи свою думку Моганті звертається до статті Валері Амос і Пратібхи Пармар «Виклик імперського фемінізму» (1984), де авторки аналізують концепції в білій феміністичній літературі. Вони пояснюють незгоду з евроцентричним підходом і західним фемінізмом як продовження імперіалізму. «Феміністичні теорії, які розглядають нашу¹ культурну практику як “феодальні залишки” або називають нас “традиційними”, також зображують нас, як політично незрілих жінок, яких потрібно вивчати та навчати в етосі західного фемінізму. Їм потрібно постійно кидати виклик, викривати за їхній расизм і відмовляти в будь-якій законності як справжніх феміністок».³⁰

Іспанська антропологиня Анджелес Рамірес у статті «Інший фемінізм?» (2006) аналізує незахідний фемінізм і критику «фемінізму третього світу». Під поняттям «фемінізм третього світу», який часто зустрічається в публікаціях про західний та мусульманський фемінізм, Рамірес має на увазі критику інших небілих жіночих рухів білого європейського та північноамериканського фемінізму, що входить до так званого фемінізму третьої хвилі та включає Чиканський, «Чорний» та Арабський фемінізм. На думку Рамірес, під час фемінізму третьої хвилі та дискусії про жіночі рухи «третього світу» спостерігаємо тенденцію виділяти «незахідний» фемінізм у кожній галузі незахідного світу, у якій наявні жіночі рухи. Зазвичай вважають, що в неєвропейських і непівнічноамериканських районах існує войовничий фемінізм, який за визначенням є альтернативним і відрізняється від західних фемінізмів, що наотмість суперечить твердженням фемінізму другої хвилі про існування універсальності.³¹

¹ Валері Амос і Пратібха Пармар — громадянки Великої Британії.

Валері Амос — британська політикиня, дипломатка, лідерка Палати лордів у 2003–2007 роках, народилася в Джорджтауні (Гаяна).

Пратібха Пармар — британська продюсерка, письменниця народилася в Найробі (Кенія).

На сучасному етапі дискусія щодо виміру та географії фемінізму ще різнобарвніша, позаяк виходить за межі академічного та наукового кола. Завдяки збільшенню кількості жінок у громадському і політичному житті мусульманських держав, їхню активізацію та зростання впливу, збільшується кількість думок про ісламський фемінізм, які базуються на основі досвіду та діяльності.

Введення в обіг західними дослідниками фемінізму понять «фемінізм третього світу» та «жінки третього світу», цим самим знецінило самостійність арабського чи іншого незахідного фемінізму. Це проклало прірву в науковому дискурсі та громадсько-політичних процесах тривалістю в не одне десятиліття. До прикладу, у звіті дослідження «Ісламський жіночий активізм в арабському світі. Потенціал і виклики для зовнішніх акторів» (2012) Данського інституту міжнародних досліджень багато ісламських активісток спростовують «універсальність» світських прав жінок. Вони розглядають їх як подання певної (не універсальної) та агресивної західної точки зору, що суперечить і кидає виклик ісламу. Хоча деякі визнають, що «Захід» не завжди може помилятися, вказуючи на особливі проблеми арабських жінок, але й помилково вважаючи, що ці проблеми пов'язані з ісламом або базуються на ньому. Відповідно, більшість опитаних у дослідженні також висловлюють глибоке невдоволення щодо будь-яких «західних» програм, що нав'язуються загалом, і особливо, коли йдеться про роль і статус жінок у суспільстві.³²

Так, ісламський фемінізм, багатогранний і неоднорідний, продовжує дискусію про відмінність від західного фемінізму, який також неоднорідний і неуніверсальний. А втім, саме небажання підкорятися західному (імперському) фемінізму вплинуло на пошук і обґрунтування власних феміністичних рухів і феміністичних досліджень арабськими дослідниками в аспекті критики західних концепцій та пошуку самовизначення.

Кінець безкоштовного уривку.
Щоби читати далі, придбайте,
будь ласка, повну версію
книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ